

Jan Vormann'ın Mozaik Sanatı

Jan Vormann's Mosaic Art

Neslihan Öztürk Bütow

Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü

email: ressamneslihanozturk@gmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0956-6129>

Bu makale bilimsel etik ve kurallara uygun hazırlanmış ve intihal incelemesinden geçirilmiştir. Etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Atf (APA 6)/To cite this article

Öztürk Bütow, N. (2020). Jan Vormann'ın mozaik sanatı. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 26(45), 691-701. doi: <https://doi.org/10.32547/ataunigsed.778263>

Makale Gönderim Tarihi/Received: 08/08/2020

Makale Kabul Tarihi/Accepted: 09/10/2020

Makale Yayın Tarihi/Published: 22/10/2020

Research Article/Araştırma Makalesi

Öz

Çağdaş mozaik sanatçıları arasında dikkati çeken Jan Vormann malzeme olarak dünyaca bilinen bir oyuna ait plastik tuğla parçalarını kullanmaktadır. Bu plastik tuğla parçaları ile sanatçı, bir kaldırım köşesinde ya da bir bina üzerinde oluşmuş çatlakları doldurarak şehir yapıları üzerinde renkli mozaikler üretmektedir. Vormann'ın söylemini anlamak ve tarihsel açıdan önemini belirlemek amacıyla sanatçının mozaikleri hakkında bir araştırma yapmak gerekliliği ortaya çıkmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış ve elde edilen bilgiler üç bölümde sunulmuştur. Birinci bölümde mozaik sanatı tarihsel gelişimi içerisinde dünyaca tanınmış eserler paralelinde açıklanmıştır. İkinci bölümde Vormann'ın Anıtsal Sokak Sanatı olarak isimlendirdiği mozaikleri sanatçı biyografisi birliğinde incelenmiştir. Üçüncü bölümde sanatçının Dispatchwork Projesi olarak isimlendirdiği mozaikleri anlam, amaç, malzeme, teknik, süreç ve fikir bağlamında analiz edilmiştir. Sonuç olarak araştırma, malzeme kullanımı ve sanatsal fikir açısından Vormann'ın mozaiklerinin mozaik sanatı tarihindeki önemini saptamıştır. Ek olarak, bu araştırma ile Vormann'ın mozaiklerinin mozaik sanatının geleceğini temsil ettiğini düşünmek mümkün olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mozaik Sanatı, Jan Vormann, Anıtsal Sokak Sanatı, Dispatchwork

Abstract

Jan Vormann, who draws attention among contemporary mosaic artists, uses plastic bricks that belong to a worldwide known game as material. With these plastic bricks, the artist creates colourful mosaics on the city structures by filling the cracks on a sidewalk corner or a building. To understand Vormann's expression and determine his historical significance, it has become necessary to make a research on the artist's mosaics. In this research, the qualitative research method was used and the information gained from the research presented in three chapters. In the first chapter, mosaic art was explained in parallel with world-known artworks in its historical development. In the second part, the mosaics that Vormann named as Monumental Street Art were examined in conjunction with the artist's biography. In the third chapter, the mosaics that the artist named as Dispatchwork Project were analyzed in the context of meaning, purpose, material, technique, process and idea. As a result, it has been determined that Vormann's mosaics are significant in the history of mosaic art in terms of material using and artistic idea. In addition, it has become possible to consider that Vormann's mosaics represent the future of mosaic art with this research.

Keywords: Mosaic Art, Jan Vormann, Monumental Street Art, Dispatchwork

1. Giriş

İnsanoğlu yaşamsal macerasının başladığı andan itibaren düşünce sistemini geliştiren bir yaratım süreci içerisinde bulunmuştur. Bir ağaca benzetilebilecek bu yaratım sürecinin bir parçasını, yani ağacın bir dalını mozaik sanatı oluşturmaktadır. Mozaik sanatı, zengin malzeme çeşitliliği, farklı kullanım alanları ve belki de en önemli özelliği olan dayanıklı yapısı ile en eski sanat türleri arasında yer almaktadır. Mozaik sanatının, güncel sanat dünyasında ilgi uyandıran örnekleri arasında sanatçı Jan Vormann'ın eserleri yer almaktadır. Vormann, 21.yüzyılın ilk yirmi yılı içerisinde dünya genelinde gerçekleştirdiği mozaikleri, mozaikleri için kullandığı malzemesi ve sanatsal düşüncesi ile dikkati çekmektedir. *Dispatchwork Projesi* olarak isimlendirdiği mozaik sanatında Vormann, dünyaca bilinen bir oyuncağı sanatsal malzeme olarak kullanmakta ve bu yolla renkli mozaikler üretmektedir. Küresel ölçekte bilinen bir sanatçı olan Vormann'ın mozaiklerini araştırmak, bir ağacın dalına benzetilen mozaik sanatını incelemek yoluyla insanoğlunun yaratım sürecinin bir parçasını anlamak ve sanatın güncel durumunu kavramak açılarından önemli olmaktadır. Sanatsal malzeme, yaratıcı süreç ve fikir bakımlarından ilgi uyandıran güncel bir sanatçının eserlerinin anlaşılması, öncelikle onun eserlerini ürettiği sanat türünün açıklanmasını ve tarihsel açıdan incelenmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda birinci bölümde mozaik sanatı tarihsel gelişimi paralelinde dünyaca bilinen örnekleri paralelinde açıklanmaktadır.

2. Yöntem

Bu çalışmada betimsel ve karşılaştırmalı araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Konuya ilişkin tarihsel süreç araştırılmış, literatür taraması yapılmış, konu etraflıca tanımlanmaya çalışılmıştır. Dünyadan pek çok özgün örnekler ile karşılaştırmalı olarak ortaya konulmaya çalışılan bu çalışmada mozaik sanatı tarihsel gelişimi içerisinde Orta Doğu ve Avrupa ülkelerinde yer alan örnekleri bağlamında incelenmiş ve ayrıca Olay-Vaka

(Anekdote) Kaydı yöntemi ile konu araştırılmak üzere ilgili örneklerden bazıları yerinde gidilerek bizzat gözlemlenmiştir. Söz konusu gözlemlerin fotoğraf ve dökümanlar elde edilerek objektif bir biçimde kaydedilmesi sağlanmıştır. Araştırmada yer alan bazı görseller yazara ait kişisel fotoğraf arşivinden kullanılmıştır. Gaziantep'te bulunan Zeugma Müzesi, Berlin'de bulunan İslam Sanatları Müzesi ve Bergama Müzesi ziyaret edilmiş, teknik bilgi sağlanarak teorik bilgi desteklenmiş ve literatür taraması zenginleştirilmiştir. Vormann'ın mozaikleri için belirlediği İngilizce kavramlar, Türkçe karşılıkları ile açıklanmış, kavramların Türkçeleştirilmesi sağlanmıştır. Vormann ile telefon üzerinden kişisel görüşme yapılmıştır. Ayrıca araştırma süresince sanatçı Vormann hakkında yazılan akademik bir yazıya rastlanmaması ve önceki cümlelerde söz edilenler nedeniyle bu çalışmanın, üzerinde durulması gereken, araştırılmaya değer önemli bir konu olduğu, gelecekte yapılacak araştırmalar için bir kaynak oluşturacağı düşünülmüştür.

3. Malzeme ve Anlatım Dili Çeşitliliği Bağlamında Mozaik Sanatına Genel Bakış

Turani'ye göre mozaik, süsleme ya da figürlü yüzey dekorasyonu için yapılan bir tür resimdir. Mozaik yapılacak zemine bir sıva yapılır ve bu sıva üzerine cam veya renkli taş gibi mozaik malzemeleri, malzemelerin bir yüzü dışarda kalacak şekilde yan yana gömülür (1998, s. 97).

Bir başka kaynaktan Ödekan, mozaik sanatını dar ve geniş anlam olmak üzere iki kategoride açıklamaktadır. Geniş anlamı açısından mozaik sanatı; cam, seramik, ahşap, taş, kâğıt veya kumaş gibi çeşitli malzemelerin irili ufaklı boyutlarda bir araya getirilmesiyle oluşturulan teknik düzenlemedir. Mozaik sanatının dar anlamını ise, küçük renkli cam ve taş parçalarının harç içerisine gömülmesi tekniğiyle yapılan döşeme, duvar ve örtü betimlemeleri oluşturmaktadır (2008, s. 1102).

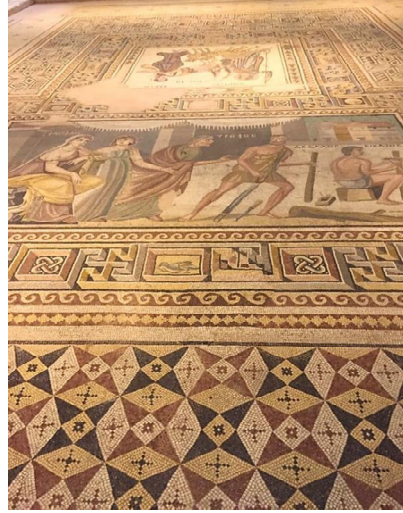

Görsel 1. Uruk şehrinde bulunan Tanrıça İnanna'ya adanmış tapınakta yer alan mozaik rekonstrüksiyonu

Mozaik sanatına dair yetkin bir işçiliğin Mezopotamya Sanatı ile başladığı söylenebilmektedir. Mezopotamya Sanatı'nın belirgin örnekleri arasında yer alan Görsel 1'de, Tanrıça İnanna için yapılmış tapınağın mozaikle bezeli sütunları görülmektedir. Yerinde yapılan inceleme sonrası İnanna Tapınağı mozaikleri için yaklaşık olarak bir madeni para çapında ve bir parmak boğumu uzunluğunda silindir şeklinde biçimlendirilmiş, siyah, kırmızı ve beyaz renkte pişirilmiş toprağın sanatsal bir malzeme olarak kullanıldığı izlenmiştir. Pişirme yöntemi ile hazırlanan bu silindirik biçimli renkli parçalar, sütunlar üzerinde geometrik bir örüntü meydana getirecek biçimde düzenlenmiş ve bir tür harç ile yüzeye sabitlenmiştir.

Mezopotamya Sanatı'ndan itibaren kullanılan bir teknik olduğu gözlenen mozaik, insanoğlunun yaşam yolculuğunda keşfedilmiş yeni malzemelerin olanaklarına bağlı olarak zaman içerisinde gelişim göstermiştir. İnsanoğlunun taş işçiliği alanında geliştirdiği yeteneklerinin bir sonucu olarak, Roma İmparatorluğu Dönemi'nde doğal taşların biçimlendirilerek mozaikler için kullanıldığı görülmektedir. Roma İmparatorluğu Dönemi mozaikleri açısından, imparatorluğun büyük kentlerinden birisi olan, mitolojik hikâyelerin ve geometrik formların birlikte betimlendiği Zeugma mozaikleri önemli bir örnek olmaktadır.

Zeugma Müzesi'nde yapılan incelemede, mozaiklerin büyük bir bölümünün sosyal statü sahibi kişilerin özel yaşam alanlarının zeminini kaplamak amaçlı yapılmış olduğu gözlenmiştir. Konu paralelinde Zeugma Müzesi web sitesinde, milattan sonra 2.yüzyıl dolaylarında Roma İmparatorluğu'nun büyük kentlerinden birisi olan Zeugma'da yüksek rütbeli askerler ve zengin tüccarlar gibi sosyal statü sahibi kişilerin yaşamakta olduğu bilgisine rastlanmıştır (Zeugma, 2020, s. 16). Sosyal statü sahibi kişilerin, mozaikle kaplı bu özel yaşam alanlarına örnek olarak, Roma Villası'na ait yemek odasının tabanında bulunan Görsel 2'de detay görünümü yer alan *Daidalos Mozaığı* verilebilmektedir (Zeugma, 2020, s. 10).

Görsel 2. Daidalos Mozaïği – detay görünüm

Şahin (2013, s. 41), Daidalos Mozaïği'nde Daidalos ve İkaros tarafından Pasiphae'nin yasak aşkını gerçekleştirmek üzere tasarlanan ahşap maketin yapılma anının betimlendiğini belirtmektedir. Mitolojik hikâye betimlerinin geometrik biçimlerle çevrelendiği, bir yemek salonunun zeminin kaplayan söz konusu bu mozaïğin, genel anlamda Roma Dönemi mozaiklerinin karakteristiğini oluşturduğu söylenebilmektedir.

Milattan sonra 4. yüzyıldan Rönesans'a kadar olan süreçte mozaik sanatı, genellikle Hristiyan anlayışı çerçevesinde yapılan mabetlerde, inanışlarla ilgili önemli hikâyeleri betimlemek amacıyla kullanılmıştır. Bizans Sanatı örneğinde olduğu gibi Hristiyan inancı çerçevesinde yapılan mozaiklerin genelinde taş işçiliği görülürken, 7. ve 8. yüzyıldan itibaren İslam Mimarisi içerisinde yer aldığı izlenen mozaik sanatında ise genellikle sırlanmış seramik parçaların kullanıldığı görülmektedir (Richman Abdou, 2018, s. 7-8).

Görsel 3. Beyhekim Camiisi mihrabı

Mozaik sanatının gelişimi içerisinde Selçuklu Dönemi'nde ortaya çıkan tekniğin ve anlatım dilinin, Roma Dönemi'nden veya Roma Dönemi taş işçiliğinin bir devamı olarak yorumlanabilecek Ayasofya Camii örneğinde olduğu gibi Hristiyan inancı için yapılmış mabetlerdeki örneklerinden farklı olduğu dikkati çekmektedir. Selçuklu Dönemi'nde saray ve camii süslemelerinde yaygın olarak kullanılan mozaik sanatının en belirgin özelliğinin, mozaik malzemesi olarak sırlanmış seramik parçalarının kullanılması olduğu söylenebilmektedir. Stilize edilmiş doğa motiflerinin, kaligrafinin ve geometrik formların betimlendiği bu dönemin mozaik sanatına örnek olarak Beyhekim Camiisi mihrabı (Görsel 3) verilebilmektedir. Erbil'in belirttiği üzere çini mihrabın kenarlarında ve alınlığında Tövbe Suresi 18. ayet, Bakara suresi 255. ayet ve Ankebût suresi 45. Ayeti yazılı bulunmaktadır (Erbil, 2018). Zemin rengi olarak firuzenin ve kontur rengi olarak koyu morun kullanıldığı mihrabın, birbirinden farklı geometrik biçimde hazırlanmış, kenarları kesilerek biçimlendirilmiş seramik parçaların düzenlenmesi yoluyla oluşturulduğu izlenmektedir. Konu paralelinde Çobanoğlu (2019, s. 21), Selçuklu mozaiklerinin ana malzemesi olan seramiklerin 13.yüzyılın ikinci yarısından itibaren firuze ve patlıcan moru renginde sırlanmaya başladığını;

sırlanmış seramik parçaların üçgen, altıgen, dikdörtgen, daire ve baklava gibi çeşitli geometrik formlarda kesilerek alçı zemin üzerinde düzenlendiğini belirtmektedir.

Görsel 4. Shell Grotto'da yer alan mozaiklerden bir detay

Buraya kadar verilen örneklerde, mozaik sanatı için malzeme olarak pişirilmiş toprak, renkli taş ve sırlanmış seramik parçaları gibi biçimlendirilmiş malzemelerin kullanıldığı izlenmektedir. Mozaik sanatının tarihsel gelişimi içerisinde verilen bu örnekler, Görsel 4'de bir detayı yer alan doğal Shell Grotto ile zenginlik kazanmaktadır. Yerin altında bir tür labirenti anımsatan, yaklaşık 190 m2 yüzölçümüne sahip Shell Grotto'nun tüm iç yüzeyleri, duvarları ve kubbeleri ana malzemesi deniz kabukları olan mozaiklerle bezenmiştir. Shell Grotto'da yer alan mozaiklerin, mozaik sanatı tarihi içerisinde doğal malzemenin işlem görmeden olduğu gibi kullanılması açısından önemli bir örnek olduğu söylenebilmektedir. Nadeau, Shell Grotto mozaikleri için yaklaşık 4,6 milyon deniz kabuğu kullanıldığını belirtmektedir (Nadeau, 2016). 1835 yılında ortaya çıkarılan Shell Grotto'nun gerçek yaşı ile ilgili bir karbon testi yapılamamıştır. Bunun nedeninin, 19.yüzyıl sonları ve 20.yüzyıl başlarında mekânı aydınlatmada kullanılan gaz lambalarının olduğu görülmektedir. Gaz lambalarının kullanımının mekân hakkında yapılan karbon testini olumsuz etkilemesinin yanı sıra mekânda bulunan deniz kabuklarını da kirlettiği bilinmektedir (Nadeau, 2016).

Görsel 5. Marc Chagall, Dört Mevsim / Four Seasons

20.yüzyılın sonlarına doğru mozaik sanatının, sosyo – ekonomik ve teknolojik yenilikler paralelinde gelişmeye devam ettiği görülmektedir. Bu dönemin mozaik sanatının, günün her saati izleyiciye açık olan kamusal alanlarda varlık göstermesi dikkat çekmektedir. Konu açısından dünyaca ünlü sanatçı Marc Chagall'ın dünyanın en kalabalık şehirlerinden birisi olan Chicago şehrinde bir iş merkezinin önünde yer alan Görsel 5'teki eseri örnek olarak verilebilmektedir. Chicago şehrine ait hikâyelerin konu edildiği, mevsimlerin gelişini kutlayan *Dört Mevsim* isimli mozaik anıtta gökyüzünde uçan insanlar, müzisyenler, sevimli hayvanlar gibi Chagall resimlerinin karakteristiğini oluşturan figür ve doğa betimleri oldukça renkli bir biçimde yer almaktadır. Chagall'ın mozaik eserinin renkli yapısıyla mozaik tarihi içerisinde belirgin bir örnek olduğu konu paralelinde Miles (2017, p. 6), bu mozaik anıtın 250'den fazla renk içerdiğini belirtmektedir.

Chagall'ın söz konusu mozaik eseri, renk çeşitliliği ve kamusal alanda sergilenmesi bakımından önem arz etmesinin yanı sıra mozaik eserin yaratıcı sürecine dair görsel kayıtları içermesi bakımından da önem arz etmektedir. 20.yüzyılın ikinci yarısı içerisinde gelişen teknolojinin bir sonucu olarak sanatçının söz konusu bu mozaığı "*Hediye: Marc Chagall'ın Dört Mevsim Mozaığı / The Gift: Four Seasons Mosaic of Marc Chagall*" isimli bir belgeselin konusu olmuştur. Belgeselde, Chagall'ın mozaik eseri için asistanı Michel Tharin ile birlikte çalışması, Chagall'ın direktifleri doğrultusunda asistan Tharin'in mozaik uygulamalarını gerçekleştirmesi,

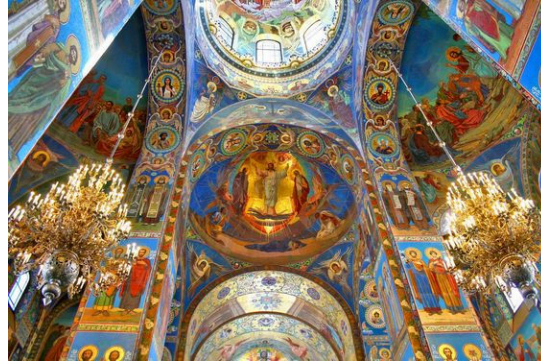
Chagall'ın Fransa'daki atölyesinde yapılan mozaiklerin Chicago'ya taşınması ve burada kolektif güç birlikteliğinde kurulmasının yapılması izlenmektedir (Olin, 1974).

Mozaik sanatının tarihsel gelişimine bir perspektif tutan önceki paragraflarda örneklendirilen eserler, Chagall'ın söz konusu anıtsal mozaığı ve bu mozaikle ilgili söz konusu belgesel filmin izlenmesi sonrasında anıtsal mozaiklerin kolektif bir çabanın ürünü olduğu genellemesi yapılabilmektedir. Bu genellemeye bir başka örnek Tanrıça İnanna Tapınağı olabilir. Söz konusu bu tapınağın sütunlarında mozaığı meydana getiren binlerce küçük silindirik biçimli pişirilmiş toprak parçaları bulunmaktadır. Çamuru silindirik hale getirmek, pişirmek, ortaya çıkan parçaları kendi içerisinde düzenlemek ve tapınak sütunlarını bu pişirilmiş toprak parçaları ile kaplamak gibi eylemlerin kolektif bir iş gücüne ihtiyaç duyacağı düşünülmektedir. Sonuç olarak, Zeugma'da kırılmış taş parçaları ile yapılmış mozaiklerin, Beyhekim Camii mihrabında seramik parçaları ile yapılan mozaiklerin ya da Shell Groto'da yer alan deniz kabukları ile yapılmış mozaiklerin de kolektif bir çabanın ürünü olduğu şeklinde bir yorum yapılabilmektedir. Bu yorum 21.yüzyıl mozaik sanatçılarından Jan Vormann'ın *Dispatchwork* adını verdiği anıtsal mozaik sanatının izlenmesi ile de kuvvet kazanmaktadır. Mozaik sanatının tarihsel gelişimi içerisinde güncel bir örnek olan Vormann ve onun anıtsal mozaik sanatının incelenmesi ile anıtsal mozaik sanatında kolektif çabanın ortaya çıkışı, gelişimi ve tarihsel sürecinin nasıl bir parçası haline geldiği daha net bir biçimde anlaşılacaktır.

4. Jan Vormann'ın Biyografyasından Elde Edilen Bulgular ve Anıtsal Sokak Sanatı

1983 doğumlu olan Vormann, Almanya'nın Berlin şehrinde ve Şili'nin Valdivia şehrinde yaşamaktadır. 2006 yılından itibaren güncel sanat dünyası içerisinde aktif bir biçimde varlık gösteren Vormann, sanat eğitimine paralel olarak başladığı sanat kariyeri süresince bağımsız projeler gerçekleştirmiş, akademik alanda eğitmen olarak çalışmış, ulusal ve uluslararası etkinliklerde yer almıştır. Vormann, 2013 – 2017 yılları arasında Berlin'de bulunan Avrupa Uygulamalı Bilimler Üniversitesi'nde (University of Applied Sciences Europe) dört yıl süresince lisans ve yüksek lisans öğrencileri için ders vermiştir. Akademik eğitim verdiği süre boyunca Paris'te bulunan Parsons School of Design ve Amsterdam'da bulunan Institute for Architecture gibi Avrupa'nın önemli sanat merkezlerinde konferanslar vermiş ve atölye çalışmaları gerçekleştirmiştir (Vormann, sanatçı ile yapılan görüşme, 2020).

Vormann Berlin'de bulunan Weissensee Sanat Akademisi Görsel Sanatlar Bölümü'nden 2010 yılında mezun olmuştur. Lisans eğitimi süresince öğrenci değişim programı çerçevesinde St.Petersburg'da bulunan Stieglitz Akademisi Mozaik Bölümü'nde eğitim görmüştür. Sanatçı, Stigietz Akademi'sini *Yeniden Diriliş Kilisesi*'nin restorasyonunu yapması ve mozaik sanatı alanında önemli bir akademi olması nedeniyle tercih etmiştir (Vormann, sanatçı ile yapılan görüşme, 2020).

Görsel 6. Yeniden Diriliş Kilisesi / The Church of The Savior On Spilled Blood iç mekân detayı

Avrupa'nın en büyük anıtsal mozaik eseri olarak kabul edilen St. Petersburg'da bulunan Yeniden Diriliş Kilisesi 7000 metrekareden fazla alan üzerinde mozaik bulundurmaktadır ("Resurrection", t.y.). 5 kubbeli bu kilisenin en yüksek kubbesi 81 metre yüksekliğindedir (Varol, 2011). İç mekân detaylarından birisi Görsel 6'da izlenen söz konusu kilisenin tüm iç duvarları ve tavanları baştan aşağı mozaikle kaplıdır. Bu mozaiklerin yapılmasında, aralarında Viktor Vasnetsov (1848-1926), Mikhail Nesterov (1862-1942) ve Mikhail Vrubel'in (1856 – 1910) yer aldığı Rusya'nın önemli sanatçılarının kolektif bir biçimde çalıştığı bilinmektedir ("Wikipedia", t.y.).

Sanatçı Vormann'ın öğrencilik yıllarında aldığı eğitimin onun mozaik sanatçısı olmasında etkin bir rol oynadığı gözlenmektedir. Bu noktada sanatçı, öğrencilik yıllarında alınan eğitimin sanatsal üretilere yansımaları bakımından önemli bir örnek olarak düşünülebilmektedir. Öğrencilik yıllarında edindiği deneyimlerin bir sonucu olarak Vormann'ın, binlerce yıllık bir geçmişe sahip mozaik tekniğini, güncel malzemelerin birlikteliğinde yeniden yorumladığı izlenmektedir.

Görsel 7. Jan Vormann, Anıtsal Sokak Sanatı/Monumental Street Art

Vormann, mozaik sanatını *Anıtsal Sokak Sanatı* ve bir sonraki bölümde incelenecek olan *Dispatchwork Projesi* olarak iki farklı biçimde kategorilendirmektedir. Sanatçı St. Petersburg'da aldığı mozaik eğitiminin bir yansıması olarak çağdaş mozaikler üretirken aynı zamanda da sokak sanatı yapması nedeniyle 2012 yılından itibaren mozaiklerinin bir bölümünü Anıtsal Sokak Sanatı olarak adlandırdığını belirtmektedir (Vormann, sanatçı ile yapılan görüşme, 2020). Görsel 7 ve 8'de birer örneği izlenen Anıtsal Sokak Sanatı mozaiklerinde sanatçı, sedefli Bizassa taşları olarak bilinen ve ışık yansıması oluşturan kesilmiş parlak taşları kullanarak çeşitli tanıdık imgeleri anımsatan soyut formlar oluşturmaktadır.

Görsel 8. Jan Vormann, Anıtsal Sokak Sanatı/Monumental Street Art

Modern çağ teknolojisinin bir sonucu olarak, sanatçının soyut formlar oluşturduğu Anıtsal Sokak Sanatı mozaiklerinin yaratıcı sürecine dair görsel kayıtlar izlenebilmektedir. “*Gestures of Caring*” isimli kısa belgeselde Vormann'ın söz konusu bu mozaiklerini, taşların ısıtılmış asfalt üzerine gömülmesi tekniği ile kolektif iş gücü birlikteliğinde yaptığı görülmektedir (Borhes ve Tymoshchuk, 2019). Günlük yaşam içerisinde karşılaşılan bir sahne olan ıslak asfalt üzerindeki benzinin ışığa göre renk değiştiren soyut formunu mozaik sanatı ile kalıcı bir hale getiren sanatçının amacı, yaşanan çevrenin korunması gerektiği mesajını vermektedir. Sanatçı, kimi insanlara göre çirkin bir görüntü olan kimilerine göre ise güzel bulunan ıslak asfalt üzerindeki benzinin soyut formunu korumakta, yeniden yorumlamış olduğu mozaik tekniği ile bu soyut formu sanatsal bir biçimde görünür kılmaktadır (Borhes ve Tymoshchuk, 2019).

5. Dispatchwork Projesi

Vormann'ın mozaik sanatındaki bir diğer kategori Dispatchwork Projesi'dir. Sanatçı 2007'den bu yana sürdürmekte olduğu Dispatchwork Projesi'nde oyun aracılığıyla renkli mozaikler üretirken yeni bir kent estetiği oluşturmaktadır. İngilizce'de bir tür kelime oyunu olduğu anlaşılan *dispatchwork*, *dispatch-work* ya da *dispatchwork* biçimlerinde yorumlanabilmektedir. Kelimenin *dispatch-work* olarak yorumlanabilen ilk biçiminde *dispatch* eylem olarak; *hızlıca göndermek (belirli bir yer ya da amaç için)*, *çabucak bitirmek*, *halletmek ve öldürmek* anlamlarını taşımaktadır. İsim olarak ise *gönderi işlemi*, *çabukluk*, *dakiklik* anlamları yanında *askeri ve devlet işleriyle alakalı resmi rapor*, *telgraf*, *haber ajanslarının haber ve raporları* anlamlarına gelmektedir (Halsey, 1988, s. 293). İngilizce'de pek çok farklı alanda kullanılabilen ve geniş bir tanıma sahip olan *work* kelimesinin ise Türkçe'de genel olarak *iş* anlamına geldiği bilinmektedir.

Vormann, Dispatchwork Projesi'nde hazır malzeme olarak plastik blok parçaları kullanmakta ve bu parçaları bir araya getirerek sanatsal üretimler gerçekleştirmektedir. Hazır malzeme kullanılmasına bağlı olarak Vormann'ın mozaik sanatı da geleneksel üslupta yapılan mozaik sanatının gerektirdiği sürenin aksine çabucak bitme eğilimi göstermektedir. Bu bakımdan, bir önceki paragrafta incelenen kelime anlamları ile birlikte Vormann'ın sanatı göz önünde bulundurulduğunda, dispatch-work kelimesinin *çabucak bitirilen iş* anlamına geldiği söylenebilmektedir.

Dispatchwork kelimesinin bir diğer anlamı, kelimenin *dis-patchwork* olarak yorumlanmasıyla meydana gelmektedir. *Patchwork* kelimesinin Türkçe karşılığı çeşitli kumaşların bir araya gelmesiyle oluşan yama işi ya da yama sanatı olarak kullanılmaktadır. Bununla birlikte İngilizce'de "dis" takısının önüne geldiği kelimeye farklı anlamlar kattığı bilinmektedir. Kelimelerin önüne gelen bu takı, olumsuzluk ifade etmekte; bir eylemin veya durumun tersine çevrilmesini veya yokluğunu göstermekte; ayırma, ayrılma, çıkarma alt anlamları birlikteliğinde bir şeyin sökülmesi anlamına gelmekte; hoş olmayan veya çekici olmayan bir durumun bütününe veya derecesini belirtmektedir (Lexico, 2020). Kelime önüne gelen "dis-" takısının verdiği anlamlar ve Görsel 9'da bir örneği izlenen Vormann'ın Dispatchwork Projesi'nin Türkçe'de *sökülebilir yama sanatı* olarak da yorumlanabileceği düşünülmektedir.

Görsel 9. Jan Vormann, Dispatchwork

Vormann'ın Dispatchwork Projesi mozaikleri, parçaların birbirine ve duvara yapıştırılmaması nedeniyle sökülebilir olmaktadır. Vormann, birbirine eklenen plastik blok parçaları kullanarak, günlük yaşamın koşurmacası arasında ve izleyicilerin gözü önünde, kent dokusu üzerinde bir kaldırım köşesinde ya da bir bina üzerinde oluşmuş çatlak ve oyukları doldurmaktadır. Bu noktada sanatçının sanatını icra ettiği yerlerde projenin izleyici üzerindeki etkisi paralelinde biçimlenen eserin kalıcılığı hakkındaki sözleri dikkat çekmektedir.

Dünyanın hayli geçici (sürekli değişen) ve göreceli olduğu gerçeği ile çalışmayı deniyorum, örneğin kimi anlar sonsuza dek sürecek gibi kimileri ise çok kısa. Proje aynı zamanda, bir çevrenin girişimi nasıl kabul ettiği ya da ona nasıl tepki gösterdiği üzerine bir test. Bazı çevrelerde, insanlar girişime dikkat ediyor, dolayısıyla yapılan iş de orada uzun bir zaman kalıyor, öte yandan bazı çevrelerde insanlar ihtiyaç duydukları için oyuncakları alıyor. (...) Buna rağmen hiçbir zaman hiçbir şeyi yapıştırmadım. Bana göre, kalıcılık gerçekten önemli değil. (...) Projenin bir diğer konusu, sonsuza dek kalacakları yer olan dökümantasyon ve fotoğraf (aktaran Tomsic, 2014, s. 5).

Taş ve benzeri malzemelerin harç içerisine gömüldüğü geleneksel mozaik sanatı tekniğinden farklı bir teknik tercih ettiği görülen Vormann'ın, Dispatchwork Projesi mozaiklerinin sökülebilir özellikte olmasını tercih ettiği anlaşılmaktadır. Sanatçının bu tercihinin, mozaiklerin yapıldığı çevre ve kalıcılık ilişkisini araştırmak amaçlı olduğu da dikkati çekmektedir. Esasen, Dispatchwork Projesi mozaiklerinin, dördüncü bölümde incelenen Vormann'ın Anıtsal Sokak Sanatı mozaiklerinden ve üçüncü bölümde mozaik sanatının tarihsel gelişimi paralelinde incelenen örneklerinden farklılıkları olduğu görülmektedir. Üçüncü ve dördüncü bölümde incelenen, harç içerisine gömülme tekniği ile üretilen örnekleri dolayısıyla mozaik sanatının zamana karşı dayanıklı bir sanat türü olduğundan söz edilebilmektedir. Vormann, Dispatchwork Projesi mozaiklerini, harç içerisine gömülme tekniği ile değil modern teknolojinin bir ürünü olan fotoğraf ve dökümantasyon tekniği ile zamana karşı dayanıklı hale getirmektedir. Dispatchwork Projesi mozaikleri, mozaığı meydana getiren renkli plastik blok parçalarının yapısı gereği birbirine kenetlenme tekniği ile oluşmaktadır.

Görsel 10. Jan Vormann, Dispatchwork Modülü

Vormann'ın sanatsal malzemesi olan renkli plastik blok parçaları, çocuk oyuncakları arasında belki de en bilineni olduğu söylenebilecek Görsel 10'da bir örneği izlenen Lego oyuncaklarıdır. 1932'de Ole Kirk Christiansen (1891-1958) tarafından kurulan ve halen üretimine devam eden bir Danimarka firması Lego'nun ürettiği, parçaların bir araya getirilmesine dayalı bu oyun Lego oyunu olarak bilinmektedir.

Lego hakkında yapılan bir belgeselde, yarım milyar insanın Lego parçalarıyla büyüdüğü ve dünya nüfusunun 100 katı kadar Lego parçasının dünyada bulunduğu bilgisi yer almaktadır. Bu belgeselde, Lego parçalarının zaman içerisinde dünyada yeni bir jenerasyon oluşturarak bir oyuncaktan fazlası haline geldiği, çocuk oyunlarından sanata uzanan çok yönlü bir tarafı olduğu ve 21.yüzyılın ilk 20 yılı içerisinde Lego parçalarının birer sanat malzemesi olarak çağdaş pek çok sanatçı tarafından da kullanıldığı görülmektedir (Davidson ve Junge, 2014). Bu sanatçılar arasında Vormann Dispatchwork Projesi ile dikkat çekmektedir. Lego parçaları ile atölyesinde heykeller yapan Nathan Sawaya gibi diğer pek çok çağdaş Lego sanatçısından farklı olarak Vormann sanatsal üretimlerini kamusal alanlarda gerçekleştirmekte ve bu yerlerde tahrip olmuş kent yapısını Lego parçaları ile onarmaktadır. Yaklaşık yarım milyar insanın çocukluğunda oynamış olduğu bilinen Lego oyunu, sanatçı Vormann'ın yaşanılan çevrenin korunması gerektiği düşüncesini gerçekleştirdiği sanatında sanatsal bir malzeme olmaktadır.

Birbirine eklenen yapısı ile hayal gücünün yansımalarını oluşturmaya imkân tanıyan bir oyuncağın hemen tüm çocuklar için dikkat çekici olduğundan söz edilebilmektedir. Sanatçı Vormann da Lego parçalarını kullanarak, çevresindeki çocukların dikkatini çekmektedir. Konu paralelinde Vormann, Lego parçaları ile tahrip olmuş kent yapılarını onarıırken kendisini gören çocukların ona katılım sağlamak amacıyla yanına geldiğini ve ona yaratıcı sürecinde katkı sağladıklarını belirtmektedir (Borhes ve Tymoshchuk, 2019). Sanatçı, yaratıcı sürecinin bir parçası haline gelen, onunla birlikte kent dokusunu onaran çocuklarla etkileşimde bulunmakta ve kentin tahrip olmuş yapılarını dünyaca bilinen bir oyun aracılığıyla kolektif iş gücü içerisinde renkli bir biçimde onarmaktadır (Borhes ve Tymoshchuk, 2019).

Görsel 11. Berlin'de sanatçı Vormann'a katılım sağlayan izleyiciler

Dispatchwork Projesi neşeli bir oyun içerisinde izleyicilerin bu neşeli oyuna katılmaları ile gerçekleşmektedir. Kolektif iş gücü, dayanışma, yardımlaşma gibi kavramların ışığında bu proje, oyun aracılığıyla toplumun yaşamının bir parçası olan kent estetiğini koruma düşüncesini paylaşmaktadır. Dispatchwork Projesi'nin süreç fotoğraflarından birisi olan Görsel 11'de, farklı yaş gruplarından rastgele bir araya gelmiş kişilerin, Almanya'nın Berlin şehrinde yer alan ve İkinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı izlerini üzerinde taşıyan bir bina üzerinde çalışma yaptıkları gözlenmektedir. İzleyicilerin sürece katılım göstermesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan Görsel 12 ve 13'de detay görünümü yer alan mozaik, kendi içerisinde renkli yapısı ile kent görünümleri üzerine dikkati

çekmektedir. Sanatçının, farklı kültürlerden, farklı yaş gruplarından pek çok insanı bir araya getirmesi dolayısıyla yaratıcı süreci içerisinde bir tür insan mozaığı oluşturduğu da söylenebilmektedir.

Görsel 12. Jan Vormann, Berlin'de yapılmış Dispatchwork örnekleri

Vormann, katılımcıların etkileşimi aracılığıyla oluşturduğu Dispatchwork Projesi'ni teknolojinin imkânlarından yararlanarak küresel bir boyuta taşımak için gerekli çalışmalarda bulunmuştur. Güncel sanatın bir parçası olarak bilinen sanatçı web siteleri, sanatçıların sanatsal amaçlarını belirttiği ve üretimlerini sergilediği küresel erişime açık bir tür dökümantasyon özelliği taşımaktadır. Sanatçı Vormann'da sanatsal üretimlerinin ve sanatsal amacının içerisinde yer aldığı dökümantasyonlarını Dispatchwork isimli web sitesinde yayınlamıştır. Bu web sitesinde Dispatchwork Projesi'nin amacı şu şekilde açıklanmaktadır:

Dispatchwork, dünya çapındaki hemen hemen tüm kamusal alanlar için çok oyunculu bir oyundur. Tek bir sanatçının elleriyle yaptığı bir girişimin ötesinde: Yüzlerce meraklısı kamusal alandaki paylarını haklı olarak talep etmek için gün ışığında hareket ediyor. Birlikte kültürel mirasa, cephelere ve surlara sızdık. Kır evlerinden gökdelenlere Dispatchwork, çatlakları kapatmış ve iyileştirmiş, kentsel yapıda malzeme derlemesini tamamlamış ve şehir görünümünün gri tonlarına insanlar ve renk katmıştır. Dispatchwork, birbirini tanımayan insanların küresel işbirliğine doğru soyut formlardaki ve canlı renklerdeki çocukluk anılarını hedeflemektedir. Bu proje, diğerlerinden biri olarak tanımlanan ve geçiciliği kucaklayan herkes için yapılmaktadır. Zamanını neşeli bir şekilde paylaşmaktan hoşlanan ve yapıştırılmamış parçaların çocuk oyuncak kutularına geri dönüp yavaşça ortadan kayboluşunu (doğamız için arkadaşça) dert etmeyen herkes ("Dispatchwork", 2020).

Dispatchwork web sitesi, Vormann'ın sanatsal amacını açıklamanın yanı sıra Dispatchwork projesinin dünyanın yüzlerce farklı yerinde gerçekleşmiş olduğunu gösteren dökümanları içermesi açısından da ilgi çekmektedir. Söz konusu web sitesinde dünya üzerinde yer alan bir nokta seçilip onaylandığında, Dispatchwork'un yapıldığı yer, adres bilgileri ve fotoğraflarına erişilmektedir. Projenin dikkat çekici bir tarafı ise söz konusu web sitesinin izleyici paylaşımına açık olmasıdır. Dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan insanlar Vormann'ın Dispatchwork Projesi'ni taklit etmekte, bir başka anlamda bu projeye gönüllü olarak katılım sağlamakta ve bu katılımlarını kendi çektikleri fotoğraflarla belgeleyerek Dispatchwork'un web sitesinde paylaşmaktadır.

6. Sonuç

Yapılan araştırma neticesinde mozaik sanatının Mezopotamya Sanatı ile başladığı görülmüştür. Araştırmanın üçüncü bölümünde yer verilen örnekler bağlamında mozaik sanatında kullanılan sanatsal malzemelerinin sırasıyla pişirilmiş toprak, biçimlendirilmiş taş, sırlanmış mozaik ve deniz kabukları olduğu izlenmiştir. Ek olarak incelenen örnekler sonucunda mozaik sanatının, biçim verilen ya da doğal olarak kullanılan üç boyutlu parçaların yüzeye sabitlenmesine dayalı sanatsal bir düzenleme olduğu anlaşılmıştır.

20.yüzyılın sonlarına doğru gelişen teknolojinin bir yansımasının görüldüğü modern mozaik sanatı Chagall'ın araştırma içerisinde yer verilen eseri ile örneklendirilmiştir. Chagall'ın söz konusu eseri ile ilgili belgeselde anıtsal mozaik kolektif iş gücü birlikteliğinde yapıldığı izlenmiş, bunun üzerine anıtsal mozaiklerin kolektif iş gücüne ihtiyaç duyduğu genellemesi yapılmıştır. 20.yüzyıl mozaik sanatının kolektif iş gücü birlikteliğinde gerçekleşmesi, fotoğraf ve video aracılığıyla yaratıcı süreci dair görsel kayıtları içermesi, renkli bir yapıya sahip olması gibi özelliklerinin 21.yüzyılda da çeşitlenerek devam ettiği görülmüştür. Bu bakımdan güncel bir sanatçı olan Jan Vormann ve onun mozaik sanatı incelenmiştir.

Vormann'ın biyografya incelemesi sonucu sanatçının almış olduğu akademik eğitimleri ve edindiği sanatsal deneyimleri mozaik sanatı aracılığıyla sentezlediği düşünülmüştür. Sanatçı Vormann'ın öğrencilik yıllarında aldığı eğitimin onun mozaik sanatçısı olmasında etkin bir rol oynadığı gözlenmiştir. Bu noktada sanatçı, öğrencilik yıllarında alınan eğitimin sanatsal üretilere yansıması bakımından önemli bir örnek olacağı düşünülmüştür. Öğrencilik yıllarında edindiği deneyimlerin bir sonucu olarak Vormann'ın, binlerce yıllık bir geçmişe sahip

mozaik tekniğini, güncel malzemelerin birlikteliğinde yeniden yorumladığı izlenmiştir. Anıtsal Sokak Sanatı olarak isimlendirdiği mozaiklerini, araştırmanın üçüncü bölümünde incelenen mozaik sanatı örneklerinde olduğu gibi harç içerisine gömme tekniği ile gerçekleştirdiği görülmüştür. Bu bakımdan sanatçının Anıtsal Sokak Sanatı mozaiklerinin teknik anlamda ve kolektif bir çaba ile üretilmesi bakımından geleneksel mozaik sanatı ile ilgili benzerlikleri tespit edilmiştir.

Araştırmanın beşinci bölümünde, Vormann'ın Dispatchwork Projesi olarak adlandırdığı mozaik sanatı anlam, amaç ve teknik bakımlardan incelenmiştir. Proje ismi için çok anlamlı bir tür kelime oyunundan yararlandığı gözlenen sanatçının, proje isminde olduğu gibi sanatsal malzemesi için de bir oyundan yararlandığı saptanmıştır. Sanatçının, dünya genelinde Lego oyunu olarak bilinen oyunu meydana getiren birbirine eklenen plastik blok parçalarını sanatsal bir malzeme olarak kullandığı görülmüştür. Sökülebilir yama sanatı ya da çabucak bitirilen iş anlamları birlikteliğinde Dispatchwork'un genellikle kamusal alanlarda icra edildiği, tahrip olmuş kent yapılarının üzerinde yer alan boşlukları renkli bir biçimde doldurduğu, süreç içerisinde izleyicide ilgi uyandırmasının bir sonucu olarak kolektif bir biçimde gelişim gösterdiği izlenmiştir.

Taş ve benzeri malzemelerin harç içerisine gömüldüğü geleneksel mozaik sanatı tekniğinden farklı bir teknik tercih ettiği görülen Vormann'ın, Dispatchwork Projesi mozaiklerinin sökülebilir özellikte olmasını tercih ettiği anlaşılmıştır. Sanatçının bu tercihinin, mozaiklerin yapıldığı çevre ve kalıcılık ilişkisini araştırmak amaçlı olduğu da dikkati çekmiştir. Esasen, Dispatchwork Projesi mozaiklerinin, araştırmanın dördüncü bölümünde incelenen Vormann'ın Anıtsal Sokak Sanatı mozaiklerinden ve üçüncü bölümünde incelenen örneklerinden farklılıkları olduğu görülmüştür. Üçüncü ve dördüncü bölümde incelenen, harç içerisine gömülme tekniği ile üretilen örnekleri dolayısıyla mozaik sanatının zamana karşı dayanıklı bir sanat türü olduğundan söz edilebilmektedir. Vormann, Dispatchwork Projesi mozaiklerini, harç içerisine gömülme tekniği ile değil modern teknolojinin bir ürünü olan fotoğraf ve dökümantasyon tekniği ile zamana karşı dayanıklı hale getirmektedir. Dispatchwork Projesi mozaikleri, mozaığı meydana getiren renkli plastik blok parçalarının yapısı gereği birbirine kenetlenme tekniği ile oluşmaktadır.

Vormann'ın Anıtsal Sokak Sanatı ve Dispatchwork Projesi mozaiklerinde, mozaik sanatı tarihinde soyut formların kullanılması bakımından Mezopotamya Sanatı'ndan beri devam eden bir geleneğin parçası olduğu söylenebilmektedir. Ayrıca Vormann'ın mozaik sanatını kolektif bir çaba birlikteliğinde gerçekleştirmesi dolayısıyla da geleneğin bir parçası olduğundan söz edilebilmektedir. Bununla birlikte Vormann'ın özellikle Dispatchwork Projesi'nde sanatsal malzeme olarak çok bilinen bir oyuncak, bir başka ifade ile hazır bir nesneyi kullanması bakımından mozaik sanatı tarihinde yenilikçi bir sanatçı olduğu düşünülmektedir.

Sonuç olarak, Dispatchwork Projesi ile Vormann çocukluk oyunlarından birini tekrar hayata getirmekte, bu oyun aracılığıyla çevreyi koruma bilincini yardımlaşma gücü ile ortaya çıkarmakta, kendi oyununu ve oyuncaklarını başkalarıyla paylaşmaktadır. Sanatçı, Dispatchwork Projesi mozaiklerini meydana getiren plastik blok parçaları ile tahrip olmuş kent yapısını onardıktan sonra bu blok parçalarının başkaları tarafından sökülebilme ihtimalini hesaba katmaktadır. Sanatçı, Dispatchwork Projesi mozaiklerinin kalıcılığını modern teknolojinin bir ürünü olan fotoğraf ve dökümantasyon ile sağlamaktadır. Bu noktada sanatçı için asıl önemli olanın eserin fiziksel kalıcılığı değil, düşüncesi olduğu görülmektedir. Bu düşüncenin başkaları tarafından kolaylıkla uygulanabilir olması Dispatchwork Projesi'nin dünya çapında yaygınlaşabilmesi açısından da önemli olmaktadır. Vormann, kent dokusunda oluşmuş boşlukları renkli bir biçimde doldurmakta ve başkalarını da bu eyleme teşvik etmektedir. Sanatçının, dünya üzerinde yaklaşık yarım milyar insanın bildiği kabul edilen bir oyunu izleyiciye sunarak ülke sınırları, kültür farklılıkları gibi farklılıklar gözetmeden herkesin deneyimleyebileceği ve renkli görünümle meydana getireceği yaratıcı bir düşünce geliştirdiği söylenebilmektedir. Vormann'ın, gelenekçi ve aynı zamanda yenilikçi, çevreci ve özgün bir sanatçı olduğu sonucuna varılabilmektedir.

Kaynakça

- Borhes, K., & Tymoshchuk, N. (Yönetmen). (2019). *Bien Urbain 2019-Jan Vormann "Gestures of Caring"*. [Belgesel]. Erişim adresi: <https://vimeo.com/385223283>
- Çobanoğlu, A. D. (2019). Tokat ve Niksar'da bazı Selçuklu yapılarındaki çini süslemeler üzerine bir değerlendirme. *Vakıflar Dergisi*, 51, 9-44. doi: <https://doi.org/10.16971/vakiflar.559126>
- Davidson, K., & Junge, D. (Yönetmen). (2014). *A Lego Brickumentary*. [Belgesel]. Erişim adresi: <https://www.facebook.com/1015080085227174/videos/1018150278253488/>
- Dispatchwork. (2020). Erişim adresi: <https://www.dispatchwork.info/mission/>
- Erbil, Ö. (2018, 24 Haziran). 119 yıldır tarihi mihrabın peşinde. *Hürriyet*. Erişim adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/119-yildir-tarihi-mihrabin-pesinde-40876324>
- Halsey, W. D. (1988). *Macmillan contemporary dictionary*. İstanbul: ABC.

- Lexico. (2020). Erişim adresi: <https://www.lexico.com/definition/dis->
- Miles, H. (2017, 18 Kasım). Mosaics in Chicago-Marc Chagall's four seasons mosaic [Blog yazısı]. Erişim adresi: <https://helenmilesmosaics.org/blog/chagalls-four-seasons-mosaic/>
- Nadeau, S. (2016, 20 Ağustos). Margate Shell Grotto in Kent [Blog yazısı]. Erişim adresi: <https://www.solosophie.com/margate-shell-grotto/>
- Olin, C. (Yönetmen/Senaryo Yazarı). (1974). *The Gift: Four seasons mosaic of Marc Chagall*. [Belgesel]. Erişim adresi: <https://mediaburn.org/video/the-monumental-art-of-marc-chagall/>
- Ödekan, A. (2008). Mozaik. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi Cilt. 2* (s. 1102 – 1103) içerisinde. İstanbul: Yem Yayın.
- Resurrection Church. (t.y.). Resurrection church (Savior on the spilled blood). Erişim adresi: <http://eng.cathedral.ru/en/spas/building>
- Richman Abdou, K. (2018, 12 Mayıs). Learn the ancient history of mosaics and how to make your own colorful creation [Blog yazısı]. Erişim adresi: <https://mymodernmet.com/how-to-make-a-mosaic/>
- Şahin, M. (2013). Pasiphae-Daidalos mozaigi üzerine yeni düşünceler. *Journal of Mosaic Research*, 6, 33-44. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/294090>
- Tomsic, N. (2014, 21 Haziran). Dispatchwork in five chapter [Blog yazısı]. Erişim adresi: <http://transitoryart.org/dispatchwork-in-5-chapters/>
- Turani, A. (1998). *Sanat terimleri sözlüğü*. İstanbul: Remzi Yayınevi.
- Varol, B. (2011, 23 Ekim). Yeniden Diriliş Kilisesi-Saint Petersburg [Blog yazısı]. Erişim adresi: <http://blog.milliyet.com.tr/yeniden-dirilis-kilisesi---saint-petersburg/Blog/?BlogNo=331096>
- Vormann, J. (2020, 24 Temmuz). Neslihan Öztürk Bütow'un kişisel iletişimi.
- Wikipedia. (t.y.). Church of the savior on blood. Erişim adresi: https://en.wikipedia.org/wiki/Church_of_the_Savior_on_Blood
- Zeugma. (2020). Mozaik hikâyeleri. Erişim adresi: <http://zeugma.org.tr/hikayeler.aspx#features/>
- Görsel Kaynakçası**
- Görsel 1. [Uruk şehrinde bulunan Tanrıça İnanna'ya adanmış tapınakta yer alan mozaik rekonstrüksiyonun fotoğrafı]. (M. Ö. 3000). Vorderasiatisches Museum, Berlin. Erişim adresi: t.ly/g6hy
- Görsel 2. [Daidalos mozaigi'nin fotoğrafı]. (M. S. 2.yy). Zeugma Mozaik Müzesi, Gaziantep. Fotoğraf: Neslihan Öztürk Bütow.
- Görsel 3. [Beyhekim Camiisi mihrabı'nın fotoğrafı]. (13. yy). İslam Sanatları Müzesi, Berlin. Fotoğraf: Neslihan Öztürk Bütow.
- Görsel 4. [Shell Groto'da yer alan mozaiklerden bir detayın fotoğrafı]. (17.yy). Shell Groto–Margarete, Birleşik Krallık. Erişim adresi: t.ly/pNy5
- Görsel 5. [Marc Chagall'ın Dört Mevsim fotoğrafı/Four Seasons]. (1974). First National Plaza, Chicago. Erişim adresi: t.ly/V9a4
- Görsel 6. [The Church of The Savior On Spilled Blood iç mekân detay fotoğrafı]. (t.y.). Yeniden Diriliş Kilisesi, St. Petersburg. Erişim adresi: t.ly/qiQ1
- Görsel 7. [Jan Vormann, Anıtsal Sokak Sanatı/Monumental Street Art fotoğrafı]. (2019). Erişim adresi: t.ly/KoT9
- Görsel 8. [Jan Vormann, Anıtsal Sokak Sanatı/Monumental Street Art fotoğrafı]. (2019). Erişim adresi: t.ly/TDGe
- Görsel 9. [Jan Vormann, Dispatchwork fotoğrafı]. (2018). Stavanger, Norway. Erişim adresi: t.ly/C5KZ
- Görsel 10. [Jan Vormann, Dispatchwork modülü fotoğrafı]. (2017). Erişim adresi: t.ly/4nWP
- Görsel 11. [Berlin'de sanatçı Vormann'a katılım sağlayan izleyiciler Dispatchwork fotoğrafı]. (t.y.). Kupfergraben, Berlin. Erişim adresi: t.ly/FyNr
- Görsel 12. Jan Vormann/Berlin'de yapılmış Dispatchwork örneklerinin fotoğrafı]. (t.y.). Kupfergraben. Berlin. Erişim adresi: t.ly/6hLk